

HİTİT RİTÜELLERİNDE BAKIR MADENİNİN KULLANIMI

Suzan AKKUŞ MUTLU¹, Safa Emre KOÇ²

Geliş: 13.11.2021 / Kabul: 26.11.2021

Öz

MÖ II. Binyılda Anadolu'da ilk merkezi devleti kuran Hititlerin Anadolu ve çevresindeki pek çok kavimle olan etkileşimi Hitit halkının dini inançlarını da etkilemiştir. Ayrıca diğer toplumların tanrılarını kendi panteonlarına dahil etmeleri nedeniyle Hitit panteonunda Hatti, Luvi, Pala, Sumer, Hurri, Asur, Babil gibi toplumların tanrıları da yer almıştır. Böylece çok tanrılı inanca sahip olan Hititler tanrılarını memnun etmek adına pek çok ritüel düzenlemişlerdir. Ritüeller vasıtasıyla tanrılarla iletişim kurduklarına inanan Hititler, kendilerini tehdit altında hissettikleri veya izah edemedikleri sıra dışı bir durumla karşılaştıklarında ritüellere başvurmuşlardır. Dönemin dini içerikli metinlerinden ritüellerde çeşitli malzemelerin kullanıldığı ve malzemelerin kişilerin ekonomik durumuna göre farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Oldukça çeşitli olan bu ritüel malzemeleri içerisinde zaman zaman madenler de kullanılmıştır.

Hititler günlük hayatlarının akışı içerisinde çok farklı alanlarda maden kullanmıştır. Örneğin; mutfak gereçleri, tarım aletleri, çeşitli savaş aletleri, kült objeler, heykel gibi sanat eserleri ve gündelik eşyaların yapımında altın, gümüş, bakır gibi çeşitli madenler de kullanılmıştır.

Bu çalışmamızda Hititler tarafından düzenlenen ritüellerde bakır madeninin kullanımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Büyü, Ritüel, Bakır, Maden.

THE USE OF COPPER IN THE HITTITE RITUALS

Abstract

The interaction of the Hittites that found the first central state in Anatolia in the second millennium BC, with many tribes in and around Anatolia also affected their religious beliefs. Because the Hittites included gods of other societies in their own pantheon, gods of societies such as Hattian, Luwian, Palaic, Sumerian, Hurrian, Assyrian and Babylonian also took their place in the Hittite pantheon. Thus, the Hittite society that had a polytheistic belief, organized many rituals in order to please their gods. The Hittites believing that they communicated with the gods through rituals, used rituals when they felt threatened and encountered a situation that they couldn't explain. It is understood from the religious texts of the period that various materials are used in rituals and these materials differ depending on the economic conditions

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suzan.akkus@nevsehir.edu.tr.

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, safaemrekoc89@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7641-3800>.

of the people. Among a great variety of ritual materials, minerals were also used from time to time.

Hittites used mines in very different areas in the course of their daily lives. For example, various minerals such as gold, silver, copper were also used in production of kitchen tools, agricultural tools, various war tools, cult objects, art works such as sculptures and everyday objects.

In this study, the use of copper in rituals organized by the Hittites will be discussed.

Keywords: Hittite, Spell, Ritual, Copper, Mineral.

Giriş

Metallerin tarihine göz atıldığında bakır madeninın geçmişinin çok eskilere dayandığı görülecektir. Eski Anadolu insanı için pek çok alanda kullanılan bakır madeni her ne kadar gümüş ve altın kadar değer görmese de ilk olarak süs eşyası yapımında kullanılmıştır (Kısıklı, 2006:47). MÖ IV. binyıldan itibaren eritilerek eşya yapımında kullanılan bakır madeni MÖ III. binyıla gelindiğinde kalay ile birlikte eritilerek tunç elde edilmiştir (Akkuş Mutlu, 2017:551).

Bakırdan yapılan ürün yelpazesi son derece geniştir. Saban ucu, orak gibi tarım aletleri, kap, kacak, bardak ve bıçak gibi mutfak gereçleri, balta, ok ucu, mızrak, kama, kalkan, kılıç gibi savaş aletleri yapımında sürekli olarak tercih edilen bakır madeni bu anlamda Eski Anadolu halkları için mühim bir değere sahiptir (Eğilmez, 2005:27).

Hitit Dönemi Anadolu'sunda değerli metaller tapınaklarda sıkça kullanılmıştır. Hitit Kralı Arnuwanda ve Kraliçe Aşmunikal'in dua metninde (CTH 375) Hititlerin kuzeydeki komşusu olan Kaşkalar tarafından kimi kentlerin yağmalandığından bahsedilmiştir. Söz konusu metinlerde tapınakların yağmalanması esnasında altın, gümüş, bronz ve bakırdan yapılmış çok sayıda nesnenin düşman tarafından götürüldüğünden bahsedilmiştir (Dönmez, 2013:146).

Diğer taraftan dönemin çivi yazılı belgelerinden bakırın farklı konulara sahip ritüellerde kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Hitit Dönemi'nde bakır madeninın en sık kullanıldığı alanlardan biri de şüphesiz dini ritüellerdir. Hitit ritüelleri incelendiğinde metallerin veya metalden imal edilmiş bazı malzemelerin çok yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada bakır en fazla kullanılan madenlerden biri olmuştur (Çilingir Cesur, 2017:389).

Tanrılar için düzenlenen törenlerde, tanrılara içki sunmak amacıyla kap/riton denilen kaplar kullanılmıştır. Hayvan biçimli olan bu kaplar Hititlerin yazılı belgelerinde Akadça şekliyle *BİBRU* olarak geçmiştir. Kült törenlerinin anlatıldığı

metinlerde bu kapların altın, gümüş, taş ve bronzdan yapıldığı görülmektedir. Farklı hayvanların suretinde imal edilen bu kaplar bazı tanrıların hayvanlarını simgelemektedir (Falay, 2016:9).

Oldukça fazla maden ve araç gerecin sıralandığı kült envanter metinleri Hititlerde madenler ve madenleri işleme noktasında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Hititlerin günlük kullanımlarda hangi madenlerden haberdar oldukları ve bu madenleri hangi amaçlarla kullandıkları yönünde önemli bilgiler sunmaktadır. Konuya dair Maraş kentinin Fırtına Tanrısına ait olan envanter listesi bu hususta önemli bilgiler içermektedir:

“Dört Ayağı üzerinde duran kalayla kaplı bir boğa, bronzdan bir gürz, bakır bir bıçak, bir yıldız, on adet asa, bir wakşur (ölçüsünde) kap, gümüşle kaplı bir küpe, üç yeri gümüşle kaplı iki asa, gümüşten bir çelenk (ve) onun altında Şuwara dağının altın meyvesi (bulunur) . beş adet bakır bıçak, onun içinde bir adet küçük bakır bıçak. Dört adet tanrı: Dört ayağı üzerinde duran bir şekan (uzunluğunda), gümüşten bir boğa, (güneş kursu ve hilal ile süslenmiş bir adet gürz (ve) üzerinde demirden, bir şekan (uzunluğunda), ayakta duran bir adam heykeli, Şuwara dağında yapıldı. Güneşten bir şekan (uzunluğunda), ayakta duran, gözleri altınla kaplı bir adam heykeli, bir adet bakır bıçak, altın işlemeli(dir). Gözleri altınla kaplı bir şekan (uzunluğunda) gümüşten oturur vaziyetteki bir kadın heykeli, anne ve süt çocuğu.” (Arun, 2019:114).

1. İnşaat Ritüellerinde Bakırın Kullanımı

MÖ II. Binyılda Anadolu’da ilk merkezi devleti kuran Hititlerin Anadolu ve çevresindeki pek çok kavimle olan iletişimleri inanç sosyolojilerini de etkilediğini yukarıda ifade etmiştik. Hititler merkezi gücü sağlamak ve din birlikteliği üzerinde ele geçirdiği bölgelerde kalıcı hâkimiyet kurma adına ele geçirdiği coğrafyalardaki tanrıları kendi panteonlarına dâhil etmiştir. Bu nedenle Hitit panteonunda Hatti, Luvi, Pala, Sumer, Hurri, Asur, Babil ve Eski Hint kökenli çok fazla tanrı yer almıştır (Ünal, 2003: 80).

Farklı kültürlerin etkisi ile politeist bir din oluşturan Hititler Eski Çağ’ın diğer toplumları gibi kendi aralarında derecelendirdikleri tanrıları rahat ettirmek için tapınaklar inşa etmiştir. Tapınaklar dini merkez olmakla birlikte sosyo-ekonomik hayatın da önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. Dine ve tanrılara verilen önem tapınakların özenli bir işçilikle inşasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte sıradan insanların tapınaklarda ibadet etmesine izin verilmemiştir. Tapınaklara sadece hanedan mensupları, yüksek dereceli memurlar ve din adamları-kadınları girebilmiştir (Bkz: Ünal, 2002). Ancak Hitit panteonunda yer alan bazı tanrıların

tapınakları yoktur. Bu tanrıların *huwaşi taşı*³ olarak adlandırılan stellerle temsil edildiği düşünülmektedir (Ünal, 2003: 76). Tapınakların kutsal alanlarında ya da dağ, tepe, nehir kenarı gibi yerlerde bulunan bu taşlara Hitit yöneticileri ve toplumu tıpkı tapınaklarda bulunan diğer tanrı heykelleri gibi muamele etmiş ve taşların buldukları yerlerde onlar için törenler düzenlenmiştir (Bryce, 2003: 172).

Diğer yandan Hititler tapınak yapımına son derece önem vermiş ve tapınakların temel atma törenleri esnasında çeşitli ritüeller düzenlenmiştir. Örneğin yeni bir tapınak inşa edileceği zaman yapının temeline adak olarak bazı madenler, yiyecek ve içecekler bırakılmıştır. Bununla birlikte Hititler temel atma ritüellerinde bakır madenini sıkça kullanmıştır. Bakırın temelde kullanılmasındaki amaç sağlamlığı ile ilgilidir. Bu tür ritüellerde bakır, inşa edilen yapının daha sağlam olması amacıyla tanrılara adak olarak sunulmuştur (Süel, 1986: 515,516; Turgut, 2018:286).

Tüm bunların yanı sıra ritüel metinleri incelendiğinde, bakırın sağlamlığının ve dayanıklılığının uzun ömürlü olmayı ya da sonsuzluğu simgelediği söylenebilir. Ayrıca inşa edilen yapılar için gerçekleştirilen ritüellerde bakırın kullanılması yapının sağlam bir şekilde inşa edilmesini sağlamanın yanı sıra kralın ömrünün uzun ve bereketli olması da amaçlanmıştır (Turgut, 2018:286).

Tapınak inşasında bakır madenin kullanımına KBo IV I Öy. I numaralı metni örnek olarak verebiliriz:

“(1-7) Yeni bir tapınak veya yeni evler el değmemiş bir yerde inşa edildiğinde, temeller atıldığı zaman temel taşlarının altına şunlar yerleştirilir: 1 mina dannanuwant bakırı, 4 bronz çivi/kazık ve demirden küçük bir çekiç. Ortada ağaç direğin yerinde toprağı kazarlar ve içerisine bakır koyarlar ve sonra etrafına çiviler/kazıklar çakılır ve sonra demir çekiçle vurulur ve orada içeriye doğru şöyle söylenir: (8-10) “Bak! Bakır dayanıklı ve de ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun (11-13) Kurban sahibinin adı çağrılır: Kim ki bu tapınağı inşa etti ve o da tanrıların önünde aynı şekilde ölümsüz olsun! Gelecekte tanrıların önünde bu tapınak yaşam ve zenginlikle doyurulsun” (Gavaz, 2011:43,44,45; Dönmez, 2013: 116,117).

³ KUB XXV 23. İ 8 numaralı metni *huwaşi taşı* için gerçekleştirilen ritüel örnek olarak verebiliriz: *“İlkbahar geldiği ve şimşekler çakmaya başladığı zaman ... rahipler ... Dağ Tanrısı Halwanna'yı dağın tepesine çıkartırlar. Eğer bölge düşman kontrolü altındaysa, onlar, onu, dağa (dağdaki) ağacın altında duran huwaşi taşına götürürler. Onlar ekmek bölerler ve bira sunarlar”* (Bahar, Turgut, Küçük: 2018: 406,407).

Görüldüğü üzere metinde bir tapınak inşasının temeline yerleştiren malzemeler arasında bakır, tunç gibi kolay kolay bozulmayan madenler veya madenlerden üretilen ürünler kullanılmıştır.

KBo IV I Öy. I numaralı metnin devamında tapınağın dört direğinin altına konulan malzemeler arasında yine çeşitli madenlerle birlikte bakır ve tunç madeninin kullanıldığı görülmektedir:

“Ve 4 direğin her birinin altına şöyle konulur: 1 gümüş direk, 1 altın direk, 1 mavi taş(tan) direk, 1 kuarz/dağ kristali direk, 1 demir direk, 1 bakır direk, 1 bronz direk koyar...”(Dönmez, 2013: 117).

Daha önce ifade ettiğimiz gibi ritüellerde bakırın kullanılması ile yapının sağlam bir şekilde inşa edilmesini sağlamanın yanı sıra kralın ömrünün uzun ve bereketli olması da amaçlanmıştır. Hititler, Tanrıların daimî ikametgâhı olarak düşündükleri tapınakları gelebilecek her türlü tehlikeden korumak için temellerini sağlam ve dayanıklı inşa etmiştir. Ayrıca tanrıların desteğini elde etmek için temel atma esnasında çeşitli tören ve ritüeller yapılmıştır. Örneğin temelin altına yerleştirilen çeşitli madenler, taşlar, adaklarla tanrıların rızasını kazanmak amaçlanmıştır.

Diğer yandan tapınaklar inşa edilirken temelin altına yerleştirilen (*URUDU*) bakır dönemin belgeleri incelendiğinde tanrı heykelleri, çiviler, kapı sürgüleri gibi çeşitli kült objelerinin yapımında da kullanıldığı anlaşılmıştır (Siegelová – Tsumoto, 2011: 279). Özellikle tapınak inşaatının tamamlanmasından sonra tapınağın büyük kapısına güvenliği sağlamak amacıyla sürgüler konulmuştur. Sürgülerin yerleştirilmesi özel bir anlam taşıdığından bu işlem de bir kült töreni ile gerçekleştirilmiştir (Süel, 1986: 517).

Bütün bunlarla birlikte ritüellerde bakır kazıkların (*GAG URUDU*) da yaygın bir şekilde kullanımı söz konusu olmuştur. Ayrıca sunak olarak bilinen *ZAG.GAR.RA URUDU*, sütun olarak geçen ^{GİŞ}*kurakki- URUDU* ve temel taşı olan *šamanaš URUDU* bakırdan imal edilen diğer yapı malzemeleridir ve bu malzemeler de temel atma törenlerinde kullanılmıştır (Çilingir Cesur, 2020:340).

Hititler yeni bir inşa faaliyetine başlarken farklı ritüeller gerçekleştirdikleri gibi yıkılmış olan bir evin veya tapınağın yeniden inşası için de söz konusu ritüelleri uygulamıştır. Tıpkı diğer uygulamalarda olduğu gibi bakırdan, bronzdan ve demirden yapılan bazı malzemeler onarım faaliyetleri esnasında da binanın temeline bırakılmıştır. Örneğin kazılan temele bakır yerleştirilmiş, bronz çiviler ile çivilenmiş ve çekiç ile dövülürken şu sözler söylenmiştir; *“Bu bakırın sağlam olduğu gibi,*

ayrıca onun katı olduğu (gibi) bu tapınak da öyle sağlam olsun! Onun karanlık dünyanın üzerinde sağlamlaşmasına izin ver!” (Darga 1985: 33-35; Çepel, 2011:73).

Metinden anlaşılacağı üzere bakır ile bir benzetme yapılarak tapınak arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Hititler inşaat ritüelleri sırasında da çeşitli taş ve madenleri temele yerleştirmişlerdir. İnşaat ritüelleri sırasında inşaatın temeline konulan bu malzemelerin binanın dayanıklılığını sağlayacağına inanılmıştır.

KBo IV.I. Vs. 1 19 – 23:

“Fakat dört köşenin ve her köşenin altına şöyle konur: gümüş bir temel taşı, altından bir temel taşı, lapis-lazuliden bir temel taşı, kuarzdan bir temel taşı, su mermerinden bir temel taşı, demirden bir temel taşı, bakırdan bir temel taşı, bronzdan bir temel taşı, bazalittan bir temel taşı, dört köşe de onlarla aynı şekilde hazırlanmıştır.” (Darga, 1985: 39; Savaş, 2006: 47).

2. Felaketlerden Korunmak ve Arınmak Amacıyla Bakırın Kullanımı

Hititler hastalık, salgın, kıtlık, kuraklık gibi başlarına gelen felaketlerin nedenini işlenen bir günaha, doğa üstü güçlere, lanet, kara büyü veya tanrılara kaşı vazifelerin ihmal edilmesine bağlamışlardır (Haas, 2007: 49). Bununla birlikte insanların günah işlemeleri, dini yükümlülüklerini ihmal etmeleri veya büyüsel bir kirlenme tanrıların öfkelenmesine ve onları terk etmelerine neden olmuştur. Hititler tanrıların insanları terk etmesi sonucunda başlarına büyük felaketlerin geleceğine inanmıştır. Dolayısıyla tanrının geri dönmesini sağlamak, öfke ve kinden kurtarmak için kirlilikten arındırılması gerekmektedir. Hititler bu inancın gereği olarak tanrıları geri döndürmek amacıyla çeşitli ritüeller düzenlemişlerdir. Bu ritüellerde de çok çeşitli malzemeler kullanılmıştır (Reyhan, 2016).

KUB XII 24 Öy.I numaralı metin kızgın bir tanrının yatıştırılması için gerçekleştirilen ritüelde sunulan malzemeler hakkında bilgi vermektedir:

“Hasta olan adamı çağırır ve şöyle der: Ba[k?...] hangi tanrıyı kızdırdı? Eğer [...] eğer herhangi bir talepten dolayı [.....] (7) Ben tanrıya kurban kestim/verdim; eğer [altın] bak bu (burada)], (8) eğer gümüşse bak bu (burada), eğer siyah demirse [bak bu (burada)], (9) eğer kalaysa bak bu (burada), eğer demirse ba[k bu (burada)], (10) eğer bakırsa bak bu (burada), eğer lapislazuliyse ba[k bu (burada)], (11) eğer hayat taşıysa bak bu (burada), eğer şamu[-], (12) eğer kurşunsa bak [bu (burada)]...” (Dönmez, 2013:146).

Diğer yandan fiziki kirliliği ortadan kaldıracak ve bir daha ortaya çıkmasını engelleyecek olan yeraltı tanrılarının memnuniyeti Hitit toplumu için her zaman önemli olmuştur (Reyhan, 2016). Bundan dolayı ritüeller sırasında yeraltı tanrıları ile iletişime geçmek ve onların da bu aktivitelere katılmalarını sağlamak amacıyla büyücü tarafından bir çukur kazılmış ve bu çukura bir merdiven yerleştirilmiştir. Hititler yeraltı tanrılarının yeryüzüne merdiveni kullanarak çıkacaklarına ve ritüellere katılacaklarına inanmışlardır. Bu merdivenin bronz olmasına özen gösterilmiştir. Dahası yaptıkları çağrılar ve davetleri duyabilmeleri için de oraya bakırdan yapılmış kulak da koymuşlardır (Haas, 1995: 2022).

Hitit inançlarında yerin altı ile ilgili inanışlarının temelini Eski Mezopotamya’da var olan inanış uygulamaları şekillendirmiştir. Tabii bu noktada Hititlerin Mezopotamya inanışlarından etkilenmelerinde coğrafi yakınlıktan dolayı Hurrilerin önemli katkısı olmuştur. Bununla birlikte Hititler, evrenin Mezopotamya halklarından farklı olarak sadece yeryüzü ve gökyüzü gibi iki farklı katmandan oluştuğuna inanmıştır. Söz gelimi Hurri kökenli olan Kumarbi Destanı’nda bağımsız bir halde bulunan Ullikummi Şarkısı’nda bu iki katmanın bakır bir bıçakla ayrıldığı ifade edilmiştir (Hoffner, 1998: 59; Sevinç, 2007:85,86).

Öyle ki, Mezopotamya halkları arasında var olan yeraltı inancına dair anlayışın çok benzer formlarına Hititlerde Telipinu mitinde görülmektedir. Buna göre yeraltı kasvetli ve güneşsiz bir ülkedir. Yedi sıra duvar ile çevrilmiş ve her bir duvarında korumaların olduğu bu ülkenin ortasında ölüm tanrıçası Ereşkigal’in olduğuna inanılmıştır. Yeraltı ülkesine ulaşmak için ise yedi ayrı kapıdan geçmek gerekmektedir:

“Kapıcı yedi kapıyı açtı. O yedi sürgüyü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhi kapları bulunur. Onların kapakları kurşundan(dır), tutamakları ise demirden(dir). Onların içlerine giren şey bir daha çıkamaz, o, onun içinde mahvolur. (Bundan dolayı), onlar Telipinu’nun kızgınlığını, öfkesini, günahını ve küskünlüğünü yakalasın ve onlar (buraya) geri gelmesin.” (Falay, 2016:192).

Metinde toprağın altında bulunan bronz palhi kaplarının içine giren her hangi bir şeyin bir daha çıkamayacağı ve içerisinde yok olacağı vurgulanmıştır. Böylece tanrının öfkesi ve küskünlüğü yeraltına hapsedilmiştir. Tabii bu noktada kirliliğin sadece yeraltı tanrıları tarafından yeraltının derinliklerinde hapsedilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu ritüelin gerçekleşebilmesi için yeraltı tanrılarını onları memnun edecek kurbanların sunulması gerekmektedir.

Başka bir ritüel etkinliğinde ise bakırdan yapılmış palhi kabının yer altı dünyasında bir denizde bulunduğundan bahsedilmiştir:

“El bileği onu (Lymata'yı) parmaklara verdi; parmaklar onu turnaklara [verdi]; turnaklar onu yer altı [dünyası]na verdi. Yer altı dünyası onu Yeryüzünün Güneş Tanrıçasına götürdü ve Güneş tanrıçası onu denize götürdü. Denizin içine bakırdan bir palhi-kabi koyulmuştur; kapağı kurşundandır. “Ben, büyücü rahibe” kilden bir kadeh aldım: Ve kral ve kraliçe kadehin içine üç defa tükürdüler. Ve onun kapağı kurşundandır ve ben onu kilitledim” (Başol, 2014:73).

Hitit metinlerinde geçen tarpi-/tarpa kötü bir durum, kötü varlık, kötü demon veyahut bir kimsenin yerini tutan vekil olarak çevrilmektedir. Tarpi, metinlerde üzüntü ve hastalık veren hatta ölüm getiren bir varlıktır. Hititler kötülüklerden ve felaketlerden korunmak amacıyla çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Boğazköy'de bulunan (CTH 461): KUB 8.38, KUB 44.63 a.y. IV 15-20 numaralı metinde Tarpi'nin hapsedilmesinden ise şöyle bahsedilmiştir:

“Denize bakır (bronz?) kazanlar konuldu. Onların kapakları kurşundur. O, [kötülük?] oraya koydu, kötü Tarpi'yi oraya koydu, dökülen kamı koydu, hapanzi koydu, üzüntü koydu, gözyaşı koydu, [...] keder koydu, sis [koydu], lanet okumayı [koydu], hastalık koydu...”

Metinde adı geçen Hapanzi, kötülüğü ve uğursuzluğu simgelemektedir. Tarpi'nin ise koyulduğu bakır kazan içerisinde kalması sağlanmıştır. Kurşundan yapılan kapaklar ise Tarpi'nin bir daha dışarı çıkmasını engellemek içindir (Karaköz, 2019: 188,189).

Yukarıda verilen ritüel metinlerinden de anlaşıldığı üzere Hititler kötülüğü yeraltına hapsetmek için bakır ve bronzdan yapılmış çeşitli malzemeler kullanmıştır. Konu ile ilgili Hitit kralı Tauthalia'nın kendisini ve ailesini kötü büyüden korumak amacıyla yapılan ritüeli bir başka örnek olarak verebiliriz. Bu ritüelde de altın, gümüş gibi değerli madenler kullanıldığı gibi bakır da kullanılan malzemelerden biri olmuştur.

KBo 15.10 + KBo 20.42 8 – 9: *“Gümüş, altın, lapis lazuli, Babil taşı, baraşha taşı, kaya kristali(?), lulluri taşı, kalay, bakır, her birini kadın alır, dengeyi kadın ayarlar...”* (Kassian, 2000: 23; Turgut, 2018:117).

Büyü, Hitit dünyasında hayatın günlük akışı içerisinde sürekli olarak yer alan olgulardan biri olmuştur. İyi: ak büyü; kötü: kara büyü denklemleri şeklinde karşımıza çıkan Hitit büyülerinin yapılaş amaçları her zaman için önem arz etmiştir. Zira toplumda son derece önemli bir yere sahip olan büyülerin, tanrıları veya diğer doğüstü güçleri kendi lehinde veya başkasının aleyhinde kullanımına yönelik amaçları olmuştur. Bu uygulamalar çeşitli majik araçlarla yapılmıştır (Bkz: Reyhan, 2002; Reyhan, 2003:111). KBo 15.10 + KBo 20.42 8 – 9 numaralı metinde görüldüğü gibi dönemin belgeleri incelendiğinde büyü ritüelleri sırasında kullanılan majik araçlar arasında bakır madeni de yer almıştır.

Diğer yandan dönemin belgelerinden insanlara kötülük yapan hastalık felaket getiren demonların yanında koruyucu, insanlarla tanrılar arasında arabuluculuk yapan demonlar olduğu da anlaşılmaktadır.

(CTH 391): KBo 9.25, a.y. IV 62-68:

“Daha sonra keçiyi bir kazanda pişirirler, yerler ve içerler. Daha sonra etrafa gümüş, altın, taş kesicisi, Babil taşı, lulluri taşı, ‘hayat’ taşı, Barakshi taşı, demir, kalay, bakır ve tunç benzeri ufak şeyler serper (ve der ki): Alauwaimis! İşte sana altın, gümüş ve taş kesici verdim. Git! Tanrıların önünde benim için güzel bir söz söyle!...(ve rahibe der ki): ‘Tarpataassis! Ne ölüm ne de hastalık girsin evime! Onları ... düşmanın ülkesine doğru sür. Daha sonra etrafa gümüş, altın, taş kesicisi, Babil taşı, lulluri taşı, ‘hayattaşı’, Barakshi taşı, demir, kalay, bakır ve tunç benzeri ufak şeyler serper (ve der ki): Alauwaimis! İşte sana altın, gümüş, carneol taşı, ‘hayat’ taşı ve taş kesici verdim. Konuş Tarpataassis! Tanrıların önünde benim için güzel bir söz söyle! Bana hayat, kuvvet ve uzun seneler bahşet. Yuvamın ve çocuklarımın yanında ol!” (Başol, 2014:106; Karagöz, 2019: 192,193).

Metinde bahsi geçen bu üç demon aslında koruyucu olan demonlardı ve tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapan bir konumları vardı. Hatti kökenli olan bu ritüelde bahsi geçen üç demonun tanrılar ve insanlar arasında olması inancın eskiliğini göstermektedir. Ayrıca koruyucu cinlerin olduğuna inanan Hititler bu cinlerin yardımını elde edebilmek adına yapmış oldukları ayinlerde kullanılan materyaller arasında bakır madeni de yer almıştır (Karaköz, 2019:192,193).

Tüm bunların yanı sıra şeytani kehanet ile ortaya çıkan tehdidin giderilmesi amacıyla yapılan ritüellerde kullanılan çeşitli madenler arasında bakır da yer almıştır:

“Bunu hatırlayın: Bu şeytani kehanet kısa yılları (ve) kısa günleri [gösterir]. Bu bedeli izle!” 1 şekel gümüş, 1 şekel altın, 1 mina bakır, (25) 1 mina kalay, 1 mina demir, 1 mina kurşun, bunların hepsi onun [vücudundan] uzaklaştırıldı. Sağlıklı mahkûm serbest bırakılır ve o (erkek) onu ülkesine geri götürür. Kral sallama seremonisini sunar ve sonra o banyoya gider.” (Başol, 2014:124).

Benzer bir uygulama kehanet yoluyla kralın hayati tehlikesi olduğunu düşündükleri zaman, kralın yerine bir vekil tayin edilerek yapılan ritüelde de görülmüştür.

KBo 24.5 + 9.13 öy. 18 – 27:

“Sonra ... o [] ve yedek [...] atar O [...] sonra tutukluyla kralın yağı ile yağlarlar ve (kral) şöyle konuşur: “Gör, bu işte kraldır! Kraliyetin ismini buraya çevreledim, kraliyetin elbisesini giydirdim ve tacı kafasına oturttum. Şimdi işaretler, kısa (yaşam) ömrü, kısa yaşam günleri, bunu aklınızda tutun! Bu vekilin artık peşinden gidin!” O, kente

gider, bir gümüş şekel, bir altın şekel, bir bakır, bir kalay, bir demir, bir kurşun. Bir görevli tutuklunun önünde gider ve onu ülkesine geri getirir. Kral el kaldırma hareketini yapar. Sonra kral yıkanmaya gider". (Turgut, 2018: 150).

Metinler incelendiğinde ritüellerde bakırdan yapılmış çeşitli malzemeler kullanıldığı gibi bakır madenin doğrudan kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Ritüellerde kullanılan malzemelerden bir diğeri de uğursuz sözleri bir nevi kaçırmak için kullanılan ve mızrak anlamına gelen ^{URUDU}tūri- 'dir.

Örneğin; CTH 398. A (KBo 4.2 Öy. I 66-70) numaralı metinde ritüel sırasında kullanılan bakır bir mızraktan bahsedilmektedir. Bakırdan yapılan çeşitli malzemelerin farklı ritüellerde kullanıldığına dair pek çok örnek mevcuttur.

"İşte, Fırtına Tanrısının habercileri geldi. Ve hangi uğursuzluk, kötü söz bu sarayın içindeyse onları dışarıya atsınlar ve kötü sözleri dışarıya götürsünler! Ve kendilerine bakırdan bir mızrak alsınlar ve (bununla) uğursuz sözleri dışarıya çıkartsınlar!" (Çilingir Cesur, 2020:341).

Bir evin arındırılması ile ilgili başka bir ritüel metninde çapa ya da balta anlamlarına gelen ^{URUDU}ateš(š)a- geçer. Bu alet ritüel sırasında arınma büyüsü için kapının önündeki kamışı kesmek için kullanılmıştır.

CTH 446. B (KBo 10.45 Öy. I 24-24):

"Ve o aynı esnada öne doğru gider. Kapının önündeki kamışı baltayla kesip koparır ve şunları söyler: Bu kesip koparılan kamış nasıl birleşmezse bu evin kötü kanı da aynı şekilde kesilsin ve o hiçbir şekilde tekrar gelmesin". (Çilingir Cesur, 2020:341).

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hititlerin kirlilikten arınmak amacıyla düzenlemiş oldukları ritüellerde çeşitli bakır malzemeler kullanılmıştır. Örneğin; CTH 446. B (KBo 10.45 Öy. I 25-27) numaralı metinde bir evin arındırılması için yapılan ritüel anlatılmaktadır. Lullupiyali Yarri'nin kirliliğe karşı düzenlediği ritüelde tanrılara sunulmak üzere iki büyük bakır baltanın ismi geçmektedir. Bu balta ^{URUDU}PĀŠŪ GAL şeklinde zikredilir. Öte yandan evin arındırılması ritüelinde bakır kazma ^{URUDU}AL, bakır kürek ^{URUDU}MAR ve ^{URUDU}kullupi- birlikte geçmektedir. Evin arındırılması ritüelinde kâhin şafak vakti eve girerek kazmayla yeri kazar ve kürekle kazdığı çukuru doldurur. Metnin kırık oluşu ^{URUDU}kullupi- ile ne yapıldığının anlaşılmasına sebep olmuştur. Ancak bu aletin orak ya da tırpan gibi bir tür alet olduğu düşünülmektedir (Çilingir Cesur, 2020:342).

Arındırma ritüellerinde gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de "ağız yıkama" (itkalzi) uygulaması olmuştur. Suyun temizleyici ve arındırıcı özelliği bulunduğundan bu tür ritüellerde sıkça kullanılmıştır. Bizim için daha önemlisi ise kurban sahibinin yıkanma işlemi bitince aynı suyu bakırdan ya da bronzdan boş bir

banyo kabına dökmesidir. Bakır burada da kullanılmış ve ritüelin bir parçası olmuştur.

KUB 29 8 Vs.II (İtkalzi Ritüeli Nr.9)

“...kurban sahibi yıkanmak için gelir ve yıkanır. Yıkanma işlemini bitirir bitirmez Rahip temizlik suyunu tutar. Ve onu yıkanma çadırına götürür. Ve kurban sahibi yıkanma işlemini bitirir bitirmez aynı [suyu] bakırdan ya da bronzdan boş bir banyo kabına döker elinde hiçbir şey tutmayan diğer (rahip) de gelir. Ve (banyo kabını) onu diğer kült eşyalarının yanına koyar. Sonra onu (suyu) onun başına döker. Ayrıca bundan başka diğer suyu o onun kafasına dökmez. Onu aşağı koyar...”
(Murat, 2012:127).

Bakır madeni kullanılarak yapılan kaplar diğer madenlerden yapılanlara oranla daha fazla çeşitlilik göstermiştir. Büyü ritüellerinde de kullanılan bu kaplardan biri de bakırdan kadehtir ve Tunnaviya ritüelinde tanrıya sunulmuştur. Söz konusu bu kadeh metinlerde ^{DUG}GAL URUDU şeklinde geçmiştir. Malzemeler incelendiğinde URUDU belirteciyle yani bakır belirteciyle geçen bir başka kap daha vardır. ^{URUDU}kuk(k)ul(l)a- şeklinde geçen ve tuz kabı, yuvarlak parça veya topak ya da genel itibariye bir ölçü kabı olarak çevrilen bu kabın malzeme kategorilerinde ilk kez geçtiği anlaşılmıştır. Hititlerde büyü ritüeli metinlerinde URUDU belirteciyle geçen bir başka kap ise ^{URUDU}uaršini- şeklinde geçmiş ve en geçerli kabulle su testisi şeklinde tercüme edilmiştir. Bakırdan olduğu anlaşılan bir diğer malzeme ise ^{URUDU}KA³PA şeklinde geçer ve bir tür kap ya da alet olduğu düşünülmektedir. Ritüellerde kullanılan malzemeleri taşımak için kullanılmıştır. Hititlerin uyguladığı büyü ritüellerinde bakırdan yapılmış takı malzemeleri de kullanılmıştır. Saç tokası, toka, iğne, broş ve sivri uçlu yazı kalemi olarak çevrilen ^{URUDU}šepik(k)ušta- bakır belirteciyle tespit edilen ilk malzemedir. Bu malzeme sadece metnin kırık olmasından dolayı tam olarak ne ritüeli olduğu anlaşılabilen Zuvi ritüelinde kullanılmıştır. Söz konusu kelime Sümerce ^{URUDU}ZI.KIN.BAR ile eşitlenmeye çalışılır. Bundan dolayı bağlama büyüsü ritüelinde kullanılmış olma ihtimali üzerinde durulmaktadır (Çilingir Cesur, 2020:338-340).

Sonuç

MÖ II. Binyılda Anadolu coğrafyasında bakır günlük hayatın içerisinde sıklıkla kullanılan bir maden olmuştur. Zira bakırın günlük hayatın akışı içerisinde insana dair hayat konforuna daha iyi seviyelere çıkaran bir olgu olması söz konusu madenin dönemin insanı tarafından sıklıkla kullanılmasına neden olmuştur. Bakırın çıkarılması, kullanılması ve erişimi Hititler ile çağdaşı olan dönemin diğer askeri imparatorlukları arasında çekişme nedeni de olmuştur. MÖ II. Binyılda ticareti yapılan ve akabinde silah yapımında kullanılan bakır aynı zaman çeşitli törensel

ritüellerde kullanılmış ve hatta büyü malzemesi olarak da tercih edilmiştir. Özellikle tapınakların ve diğer yapıların temel atma ritüellerinde kullanılan bakır dönemsel çoğunlukla dayanıklılığı ve ömrün bereketli olması gibi anlamları da temsil etmiştir. Bütün bunların yanı sıra temel atma ritüellerinde bakırdan imal edilmiş kazık, sütun, temel taşı ve benzeri çeşitli amaçlarla yapılan eşyaların kullanımı da söz konusu olmuştur. Eski Yakındoğu’da özellikle Hitit ritüellerinde bakır, bronz, kalay gibi çeşitli madenlerin yanında altın, gümüş gibi değerli madenler de kullanılmıştır. Ayrıca dönemin belgelerinde bakır ve bronz gibi çeşitli madenlerden yapılan eşyaların tanrıların memnuniyetini kazanmak adına adak olarak kullanmak ve akabinde tanrılardan elde edilecek desteklerle günlük hayatın akışı içerisinde daha az sorunla karşılaşma gibi paradigmlar da Hitit toplumunun en önemli gerçekleri arasında yer almıştır.

Sonuç olarak günlük hayatın devamı ve işleyişi içerisinde bakır diğer Eski Yakın Doğu toplumlarında olduğu gibi Hitit toplumunda da kabul görmüş ve sıklıkla kullanılan bir maden olmuştur. Ayrıca gerek arkeolojik veriler gerekse çivi yazılı kaynaklar Eski Yakındoğu uygarlığının gelişiminde bakır madeninin önemli rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Dahası Anadolu coğrafyasının kadim halkı olan ve bu coğrafyanın kültürel kodlarının bulunduğu Hitit toplumundan bu yana bakır madeni binlerce yıldır devam eden yolculuğunda halen etkisini ve önemini kaybetmiş değildir. Nihayetinde Hititlerden günümüze kadar gelen kültürel mirasın aktarılmasında bakır madeni mühim bir görev üstlenmektedir.

Kaynakça

AKKUŞ MUTLU, Suzan (2017), “Eskiçağda İpek Yolunun Anadolu Güzergahında Bakır Ticareti”, *1. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, 21-23 Eylül 2017, Nevşehir.

ARUN, Tolga Han (2019), *Hitit Ekonomisinin Temel Unsurları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BAHAR, Hasan; TURGUT, Murat; KÜÇÜK, Bora (2018). “Hititlerde Yerleşim Yeri- Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi”, *SEFAD*, S. 39, ss. 403-424.

BAŞOL, Serkan (2014), *Hititlerde Büyü ve Büyü Malzemeleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Denizli.

BRYCE, Trevor R. (2006), *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, Oxford University Press.

ÇEPEL, Sebahat (2011), *Hitit Büyü Ritüelleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇİLİNGİR CESUR, Sevgül (2017), *Hitit Büyü Ritüelleri ve Segment Alanlarının Çözümlemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı, Doktora Tezi, İzmir.

ÇİLİNGİR CESUR, Sevgül (2020), *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları.

DARGA, Muhibbe (1985), *Hitit Mimarlığı 1 (Yapı Sanatı-Arkeolojik ve Filolojik Veriler)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

DÖNMEZ, Sevgi (2013), *Hitit Döneminde Anadolu'da Değişim Aracı Olarak Kullanılan Madenler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

EĞİLMEZ, Mahfi (2005), *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

FALAY, Burcu (2016), *Hitit Toplumunda Din Anlayışı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

HAAS, Volkert (1995), "Death and the Afterlife in Hittite Thought", J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East III*, pp. 2021–2030.

HAAS, Volkert (2007), "Hittite Rituals against Threats And Other Diseases and Their Relationship to the Mesopotamian Traditions", *Disease in Babylonia, Cuneiform Monographs*, V. 36, Editors: Finkel and Markham (Mark) Geller Leiden, Brill, pp. 100-119.

HOFFNER, Harry A. (1998), *Hittite Myths*, Ed. Harry A. Hoffner, Gary M. Beckman, Scholars Press, Atlanta.

KARAKÖZ, Kübra (2019), *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da (MÖ 2. Bin) Demon İnancı*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

KASSIAN, Alexei S. (2000), *Two Middle Hittite Rituals Mentioning ^fZiplantawija, Sister of the Hittite King ^mTuthaliya II/I*, Paleograph, Moscow.

KISIKLI, Songül (2006), *MÖ 2. Binde Orta Anadolu Madenciligi ve Orta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

MURAT, Leyla (2012), "Hititlerde Su Kültü," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51, ss. 125-158.

REYHAN, Esmâ (2002). *Hitit Kaynaklarında Kizzuyatnalı Kadın Maştigga'ya ait Ritüel Metinler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

REYHAN, Esmâ (2003), “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C 6, S 2, ss. 111-142.

REYHAN, Esmâ (2016), “Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli “Tanrıları Çağırma Ritüelleri”, *TAD*, 35/60, s.1-38.

SAVAŞ, Savaş Özkan (2006), *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2.Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, Ankara, TTK Yayınları.

SEVİNÇ, Fatma (2007), *Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

SIEGELOVÁ, JANA – HIDETOSHI TSUMOTO (2011), “Metals and Metallurgy in Hittite Anatolia”, *Insights into Hittite History and Archaeology*, Eds: H. Genz and D. P. Mielke, Peeters, Paris.

SİR GAVAZ, Özlem (2011), *Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

SÜEL, Aygöl (1986), “Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt, 2, Ankara, TTK, ss. 515-522.

TURGUT, Murat (2018), *Hitit Dini Ritüellerinde Kullanılan Objeler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

ÜNAL, Ahmet (2003), *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.